

„MINEK NEVEZZELEK?”

avagy: interaktivitás (vagy kollaboráció)¹-modellek az
empirikus társadalomtudományokban²
etnográfiaiban

Az etnográfia természetszerűleg rá van utalva mások (a Másik) tudására, hiszen bármi, amit etnográfiai tudásnak nevezhetünk, valamilyen módon a Másik tudására épül, azt interpretálja. Az etnográfia általában egy rendszer (kultúra, kulturális rendszer, intézmény vagy kulturális jelenség(csoport)) belső törvényszerűségei (fogalmi), illetve működése mentén történő megértésére és interpretálására való törekvésnek szoktuk elgondolni. Ebben a törekvésben két jól definiálható pozíciót különítünk el: a rendszert kívülről közelítő szemlélő, a kutató „étikus” szempontját, illetve a rendszeren belül lévők „émikus” szempontját. Az etnográfiai kutatás feladata – legalábbis a hermeneutikára is épülő interpretív megközelítés szerint – az, hogy a két világ horizontjai – különböző, a kérdőívtől a résztvevő megfigyelésen keresztül az utánzásig terjedő, ám kivétel nélkül a kutató és a kutatottak interakcióira épülő – módszerek segítségével egyre közelebb kerüljenek egymáshoz. Ez a modell jelenleg is meghatározó az etnográfiaiban, annak ellenére, hogy az alapját jelentő Én/Másik dichotómia rögzített szerepekkel és szereplőkkel történő elgondolása mára tarthatatlannak tűnik – hiszen a kultúra nem homogén, s egy, a tanulmányozott kultúrában bennfentes adatközlőről számos esetben kiderülhet, hogy a kultúra egy-egy alrendszerét tekintve ő is majdnem ugyanolyan kívülálló, mint a kutató.

Előadásomban e tarthatatlanság felismerésének és módszertani következményeinek szeretnék röviden utána járni, egy eddig nem sűrűn vizsgált szempontrendszer, a Másik megnevezésének vizsgálata mentén.

Az ötletet egy dán etnográfus, a Peruban kutató Karsten Paerregaard egy tanulmánya adta³. Ebben a Szerző új megvilágításba helyezve szinte heurisztikus értéket ad annak az etnográfiai közhelynek, miszerint a kutató és a kutatottak kapcsolata meghatározza az etnográfiai kutatás eredményességét. E kapcsolat leírására, értékelésére eddig igazából nem nagyon fordított figyelmet a tudomány. Esetleg egy-egy lábjegyzetben megjegyezte az etnográfus, hogy ezzel és ezzel az adatközlővel jó vagy konfliktusos volt a viszonya, vagy a bennszülöttek ekkor és ekkor ellenségesen vagy támogatólag viszonyultak a kutatáshoz, de az eredmény értékelése szempontjából ritkán váltak lényegessé ezek a megjegyzések. Van persze néhány kivételes eset, pl. Margaret Mead Derek Freeman által felderített „megvezetése” Szamoán, vagy XY, a „zöldfülű antropológus” rácsodálkozása a bennszülöttekről kialakított előzetes képe és a velük kialakított konkrét viszonyok konfliktusára és ennek a kutatás eredményességére gyakorolt hatására – de ezek a kivételek. Szerzőnk szerint viszont az, ahogyan a vizsgált társadalom tagjai saját kategóriarendszerükben elhelyezik a kutatót – vagyis ahogyan elnevezik, amilyen szerepeket aggatnak rá, stb. – meghatározza azon tudások / tapasztalatok / élmények – illetve ezek reprezentációinak is interpretációinak – körét, melyek a kutató számára elérhetővé válnak, válhatnak. Paerregaard az etnográfiai tudástermelés „dialogikus” – vagy interaktív – fel fogását vallja, vagyis úgy véli, hogy a kutató nem férhet hozzá közvetlenül az általa tanulmá-

¹ Interaktivitás vagy kollaboráció – az én perspektívámból ezek összemosódó fogalmak, hiszen minden kollaboráció interaktivitást feltételez

² Az eredeti empirikus társadalomtudományok helyett maradtam a szerényebb s a rendelkezésemre álló időben sokkal inkább vállalható etnográfiai tematika kifejtésénél.

³ The resonance of fieldwork. Ethnographers, informants and the creation of anthropological knowledge. *Social Anthropology* 10. évf. (2002), 3. sz., 319–334. pp.

nyozott kultúrához, hanem az adatközlőivel folytatott dialógusban állítja elő azt a realitást, amelyet „kutat” – ahogyan az egyébként sem létezik önmagában, az efféle diskurzusoktól függetlenül.⁴ Paerregaard ezt annyiban módosítja, hogy nem annyira vagy nem csupán diskurzusokról, hanem a kutató és a kutatottak egymással megosztott élményeiről, tapasztalatairól beszél, s e „megosztásnak”, a kutatóra alkalmazott megnevezések, illetve hivatkozások alapján, három szintjét különbözteti meg:

- 1) A másfajta (*the other*) vagyis az idegen, a kívülálló, aki a veszélyesség – közömbösség (esetleg nem létezés) kategóriái közötti, meglehetősen tágas térben létezik;
- 2) A köztünk élő etnikailag/vallásilag/szociálisan más (*another one of us*) – amikor *gringo*-ból *misti*-vé válik, vagyis amikor az 1. kategóriában a *másfajta*ra használt idegen kifejezés helyett az e kategória leírására használt saját kifejezést használják.
- 3) Egy közülünk (*one of us*) - az a bizonyos áttörés, aminek Clifford Geertz a bali kakasviadalon a rendőrség elől a bennszülöttekkel együtt való menekülés után részese lett.

A Szerző rámutat, hogy mindhárom megnevezés – hasonlóan pl. a beavatásokhoz – meghatározott státusokat, vagyis a megosztható tapasztalatok és tudások meghatározott körét jelöli.

Fordítsuk most meg a Paerregaard által elemzett szituációt, s tegyük fel a kérdést: vajon az, ahogyan az etnográfusok a terepen velük kapcsolatba kerülő, s számukra információkat közlő⁵ emberekre hivatkoznak⁶, mit árul el a közöttük lévő viszonyról, s az etnográfiai tudás termeléséről? Tekintsük át röviden a problémát a táblázat segítségével⁷:

A Másik hivatkozása		A hivatkozásban megnyilvánuló viszonyok ill. attitűdök	Átfedések a szóhasználatban (a kronológikus esetekben)	Elméleti pozíciók		Módszerek...	és képviselőik
állandó	kronológikus						
A másakra történő hivatkozás a nép, törzs, klán, család, stb. nevével	Vad(ak) (<i>savage</i>)	Hatalmi viszony, etnocentrista szemlélet		pozitív		„karosszék” etnográfia	Tylor, Frazer
	Primitív(ek)				klasszikus terepmunka	Malinowski & all.	
	Bennszülött (<i>indigenous</i>)						
	Őslakos (<i>native</i>)				„going native”	Benedict	
	Adatközlő (<i>informant</i>)	Az etnográfiai tudás konstrukciójában a Másiknak tulajdonított, egyre fontosabb szerep artikulációja		hermeneutikai /interpretív		-	
Munkatárs (<i>coworker</i>)			klasszikus interaktív		Bateson & Mead, illetve navajo filmek		
Beszélgetőtárs (<i>discussant</i>)			interpretív / diskurzív		Geertz		
Szerzőtárs (<i>coauthor</i>)			posztmodern / dialogikus / interaktív		Lassiter		

1. Táblázat - A Másik hivatkozására használt alapvető fogalmak az etnográfiaiban

⁴ Etnológiai atlasz. 143. p.

⁵ Sajátos, és talán további elmélkedésre érdemes az eredeti (?) angol *informant* és a magyar *adatközlő* szavakban az adat és információ viszonya. Amennyiben az adatot valóban az értelmező gyártja az információból, úgy itt egy újabb sajátos viszony kifejeződésével állhatunk szemben.

⁶ Itt érdemes talán használni az etnográfiaiban a rokonsági terminológia-kutatásban használatos megkülönböztetést az egyazon személy összefüggésében használatos megnevezés, megszólítás és hivatkozás között! Utóbbi mindig az adott személyre egy harmadik féllel történő párbeszédben való hivatkozást jelöli, s mint ilyen, erősen kontextusfüggő.

⁷ A táblázat – későbbi kiegészítésig – csak az alapvető fogalmakat tartalmazza, így nincsen benne pl. a marginális „interjúalany” kifejezés.

A táblázat rövid áttekintése – reménységem szerint nem csupán bennem – azt az érzést kelti, hogy az általunk elemzett kapcsolatot a másik aspektusából nézve is valami, a Paerregaard által leírt változás / fejlődés mutatkozik meg. Amíg a *vadember* – vagy Malinowsky szavaival élve: csinos kis állat – a totálisan idegent jelöli, addig a *szerzőtárs* már azt a másikat, aki velünk szemben áll, és más ugyan, mint mi, de *egy közülünk*. A – kulturális és interpretációs értelemben vett – szöveghez való viszonyunk teljesen szimmetrikus, sőt, a Másikra a saját terminológiai rendszerünkben használatos kifejezéssel hivatkozunk. Ennek kicsit ellentmond az, hogy a *vadember* kifejezés is a saját terminológiánk része, csakúgy, mint a *primitív* - ami ráadásul eredeti értelmében egyáltalán nem pejoratív, sőt, némiképp megtisztelő, hisz sajátos genealógiai viszonyt feltételez (primitív = a primus-ból: első, eredeti, ősi; csak később veszi fel a kezdetleges, fejletlen, tagolatlan, civilizálatlan jelentéseket). Van ugyanakkor a terminológiának egy gyakorlatilag állandó eleme, mely végig kíséri az etnográfia történetét, ez pedig az a szokás, hogy a Másikra annak – jobbra – önmegjelölésével hivatkoznak. Ez pedig talán interpretálható úgy, mint a Paerregaard által felvázolt három kategória közül az első (*a más-fajta*) párhuzama.

Ez a probléma nyilvánvalóan többek számára nem túl érdekesítő, de mégis, miért – pontosabban: miért lehet – gyümölcsöző ez a hipotézis? Két okból.

- 1) Egyfelől azért, mert e hipotézis mentén valamelyest rendszerezhetővé válnak az etnográfia újabb fejleményei, melyek máskülönben inkább zavart, bizonytalanságot okoznak. A „bennszülöttek” ma már egyáltalán nem annyira passzív kiszolgálói az etnográfusoknak, mint korábban (bár lehet, hogy korábban sem voltak azok, csak ezzel kapcsolatos információkat nem nagyon rögzítettek az etnográfusok). Az adatközlők nem csupán közölnek, de kérnek (sőt elvárnak) bizonyos adatokat, sokszor a kutatás olyan eredményeit, melyeket saját életükben hasznosítani tudnak. Az adatközlő, a Másik, a vietnami dzsungel mélyén maga is kamerás mobilt ragad és „visszalő” az őt fotózó kutatóra (ez történetesen egy dokumentálható eset). A helyi újság, egy bennszülött aktivista blogja beszámol a kutatásról, s megpróbálja kontrollálni is azt. Vagy ott van az autoetnográfia /-antropológia esete, amikor egy bennszülött maga válik etnográfussá (akár úgy is, hogy adatközlőként megtetszik neki ez a tevékenység), s kezdi el kutatni saját kultúráját (végül is a saját kultúráját kutató magyar etnográfus/néprajzos is ezt csinálja) vagy – horribile dictu – az őt kutató fehér ember kultúráját. (Valamelyest hasonló jelenség a Moszkva-téren prédikáló koreai keresztyén misszionárius.) Végül pedig: az a tendencia, melynek végén jelenleg a kollaboratív etnográfia áll, sok kutató számára az etnográfia elbizonytalanodását jelenti, hiszen például a diszciplína „fénykorát” jelentő, a terepmunka paradigmáját kidolgozó Malinowski-éra átfogó értelmezéseket és monografikus műveket létrehozó magabiztos szemléletéhez képest a kortárs etnográfia „megszéppent kisfiúnak” tűnik. Ha az előbbi Gulliver (mint sokszor mondják), akkor az utóbbi inkább Alice (csodaországban). Vagyis az etnográfus pozíciója a „terepen” nagyon labilissá vált, korábbi attribútumai (jegyzetfüzet, fényképező gép, az ember, aki bugyuta kérdéseket tesz fel a másiknak) nem egyértelműek, s különböző jogi és etikai megfontolásokból korábbi hatalmi pozícióját is kénytelen feladni (bár ezt legtöbb esetben nem kényszerűségként éli meg), sőt arra kell törekednie, hogy hagyja szóhoz jutni a „terep hangját”. Mindezt lehet veszteségként, pozícióvesztésként értékelni, de ennek a hipotézisnek a mentén – talán – meg lehet kísérelni egy összefüggő, logikus folyamatként is láttatni.
- 2) Minden tudományos elmélet megpróbálja kijelölni magának a korábbi elméletek olyan logikusan rendezett sorozatát – vagy legalábbis ezeknek egy körét –, melyre saját genealógiájaként hivatkozhat. Nyilvánvalóan én is hasonlóan járok el, amikor az általam

(neo)interaktív etnográfának nevezett módszer genealógiáját, tudománytörténeti előzményeit próbálom felvázolni. Az a viszony ugyanis, mely ebben a módszerben az adatközlő – az etnográfus – és (új elem a történetben) az olvasó között van, tulajdonképpen logikusan illeszkedik az itt felvetett hipotézis alapján felvázolt sorozatba. Az etnográfia „hagyományos modellje szerint az adatközlő-etnográfus-olvasó kapcsolat a következőképpen néz ki: a történések középpontban az etnográfus áll. Ő az, aki kapcsolatot teremt a „bennszülöttekkel” s aki azután valamilyen kapcsolatot teremt – legtöbbször úgy, hogy ír valamit – az olvasókkal. Az olvasók és bennszülöttek ebben a modellben egymásról szinte csak az etnográfuson keresztül szereznek ismereteket, közvetlenül csak elvétve és rendszertelenül. Az etnográfus felé mindkét oldalról szintén ritka a visszacsatolás. Az Etnográfus, Bennszülött, Olvasó ebben a modellben olyan címkék melyek a tudáshoz – és egymáshoz – való viszony tekintetében, illetve az etnográfiában mint kommunikációs folyamatban rögzített szerepeket jelölnek. Az interaktív etnográfia egyik legfontosabb sajátossága viszont az, hogy benne ezek a szerepek nem rögzítettek. A kérdező – kérdezett – címzett szerepek leválhatnak az Etnográfus – Bennszülött – Olvasó szereplőkről és új párosítások jöhetnek létre, s az etnográfia a kutató és a terep, vagyis a másik, az idegen közötti csatoló felület, vagyis: interfész (inter-face). E metaforának itt sajátos felhangjai vannak, hiszen a számítástechnikában használt szó eredetileg a szemtől szembe (face to face) kerülés kommunikatív helyzetét volt hivatott jelezni.

Természetesen mindez hipotézis – mellyel kapcsolatban örömmel veszem megtisztelő kritikákat.